

บทที่ 7

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

งานวิจัยเรื่องนี้ได้ชี้ให้เห็นความสำคัญของปจฺฉา-วิสัยนาในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสื่อสารธรรมในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา ซึ่งบทวิเคราะห์ได้แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า ปจฺฉา-วิสัยนาเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสร้างปัญญาความรู้ความเข้าใจพุทธธรรมได้อย่างดีเยี่ยมในบทสรุปนี้ ผู้วิจัยจะได้อภิปรายผลการศึกษาวิจัยเพื่อยืนยันให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของปจฺฉา-วิสัยนาในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสร้างปัญญาความรู้ ในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. ความเป็นสากลของกลวิธีปจฺฉา-วิสัยนา
2. ความสืบเนื่องและหน้าที่ของปจฺฉา-วิสัยนาในวรรณคดีพุทธศาสนา
3. ความสำคัญของปจฺฉา-วิสัยนาในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา

1. ความเป็นสากลของกลวิธีปจฺฉา-วิสัยนา

งานวิจัยนี้แม้ว่าจะมุ่งศึกษาปจฺฉา-วิสัยนาในวรรณคดีไทยพุทธศาสนาเป็นสำคัญ แต่เป็นที่ปรากฏอย่างเด่นชัดว่าปจฺฉา-วิสัยนา หรือ การถามการตอบปัญหา เป็นกลวิธีสากลในการแสวงหาความรู้ ทั้งในวัฒนธรรมตะวันตกและตะวันออก เป็นกลวิธีที่ใช้การสนทนาโต้ตอบกันเพื่อสร้างความรู้ความกระจ่างทางความคิด ในวัฒนธรรมตะวันตกการสนทนาถามตอบปัญหาเป็นวิธีการที่นักปรัชญาใช้เพื่อแสวงหาความรู้ ที่รู้จักอย่างดีนั่นคือ การสนทนาทางปรัชญาของโสเครตีส (399-470 ปีก่อนคริสตศักราช-พ.ศ. 73-144¹) ที่รวบรวมและเรียบเรียงโดยเพลโต (547-428 ก่อนคริสตศักราช- พ.ศ. 115-196²) การสนทนาโต้ตอบ (dialogue) เพื่อหาความรู้นี้เรียกว่ากระบวนการวิภาษวิธี (dialectic) มีหลักสำคัญอยู่ที่การตั้งข้อเสนอ และหาเหตุผลมาหักล้างอย่างมีเหตุผล ทำให้ข้อเสนอที่ไม่มีเหตุผลตกไป ผลลัพธ์คือการได้ความรู้ที่ถูกต้อง วิภาษวิธีนี้มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่จะทำให้เกิดการเคลื่อนไหวทางปัญญาของมนุษย์จากความไม่รู้ไปสู่ความต้องการจะรู้ สิ่งที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวนี้คือการสนทนาโต้ตอบ³ ส่วนในวัฒนธรรมตะวันออก คัมภีร์ทางศาสนายุคแรกก็ปรากฏการ

¹ พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2543), หน้า 179.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 183.

³ พินิจ รัตนกุล, เพลโตและปัญหาเกี่ยวกับคุณธรรม (กรุงเทพฯ: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัย

สนทนากลุ่มตอบปัญหาเพื่อสร้างปัญญาความรู้ ได้แก่ คัมภีร์อุปนิษัต (ระหว่างปี 800-300 ก่อนคริสตกักราช⁴) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพระเวทที่บันทึกคำสอน หลักปรัชญาทางศาสนาของพราหมณ์ ได้นำเสนอหลักคำสอนในรูปของการสนทนากลุ่มตอบปัญหา เป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ (Literary Vehicle) เพื่อนำไปสู่ความรู้ที่ลึกซึ้งของหลักธรรม⁵ และในวัฒนธรรมพุทธศาสนาดังที่ได้ศึกษาในวิทยานิพนธ์นี้ ก็เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีในการสร้างปัญญาความรู้

ไม่ว่าวัฒนธรรมใดก็ตาม ปุจฉา-วิสัชนาได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในฐานะเครื่องมือในการแสวงหาความรู้โดยเฉพาะความรู้ในเชิงปรัชญาและศาสนา แม้ผู้วิจัยจะมีได้ศึกษาปุจฉา-วิสัชนาในวัฒนธรรมตะวันตกและวัฒนธรรมพราหมณ์อย่างละเอียดลึกซึ้งในงานวิจัยนี้ แต่ผู้วิจัยก็เชื่อว่าทุกวัฒนธรรมที่ใช้ปุจฉาวิสัชนาต่างก็มีความเชื่อเดียวกันว่า วิธีการนี้จะทำให้เกิดปัญญาความรู้ได้ แม้ลักษณะปุจฉา-วิสัชนาอาจแตกต่างกันบ้าง ความเป็นสากลของปุจฉา-วิสัชนานั้นไม่อาจกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมใดรับอิทธิพลจากวัฒนธรรมใด แต่น่าจะเป็นลักษณะร่วมทางความคิดของมนุษยชาติที่มีธรรมชาติของการแสวงหาความรู้ความเข้าใจต่อโลกและชีวิตเหมือน ๆ กัน และน่าสังเกตเช่นกันว่าการปรากฏขึ้นของปุจฉา-วิสัชนาหรือการสนทนากลุ่มตอบปัญหากันนี้ เกิดขึ้นในระยะเวลาใกล้เคียงกัน ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ปุจฉา-วิสัชนาเป็นลักษณะร่วมกันของมนุษยชาติในการแสวงหาความรู้และอธิบายความรู้ความเข้าใจของตน เป็นการสร้างความรู้ความคิด และถ่ายทอดความรู้นั้นให้แก่ผู้อื่น ทำให้เกิดความงอกงามทางปัญญา

2. ความสืบเนื่องและหน้าที่ของปุจฉา-วิสัชนาในวรรณคดีพุทธศาสนา

กล่าวเฉพาะในวัฒนธรรมพุทธศาสนา ปุจฉา-วิสัชนาเป็นการตั้งประเด็นปัญหาและการไขความกระจ่าง โดยอรรถาธิบาย ขยายความ เป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่เกิดจากการใช้ภาษาและการเรียบเรียงอย่างมีเอกภาพ สร้างขึ้นอย่างประณีตเพื่อสื่อสารธรรมในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา และทำให้ข้อความมีความโดดเด่นสำคัญในดับทวรรณคดี ปุจฉา-วิสัชนาคือการสร้างปัญหาธรรมให้เกิดความสงสัยเพื่อกระตุ้นเร้า ทำทหาย และ โน้มน้าวให้เกิดการขบคิดตีความ แล้วคลี่คลายไขปัญหาธรรมเหล่านั้นให้กระจ่างแจ้ง

ธรรมศาสตร์, 2515), หน้า XIV. และ โปรดดูวิธีการและลักษณะของการถามตอบปัญหาของโสเครตีสและเพลโตได้ในงานของ Charles H. Kahn, **Plato and the Socratic Dialogue: the Philosophical Use of a Literary Form** (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1996.)

⁴ กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย. อินเดียน: อนุทวีปที่นำกิ่ง (กรุงเทพฯ: ศยาม, 2542), หน้า 110.

⁵ โปรดดูรายละเอียดในบทวิเคราะห์ของ Michael N. Nagler, "Reading the Upanishads," in **The Upanishads**, trans., Eknath Easwaran (U.S.A.: Nilgiry Press, 2003), pp. 251-301.

ในวรรณคดีพุทธศาสนายุคต้นซึ่งถือเอาพระไตรปิฎกเป็นจุดเริ่มต้น จะเห็นได้ว่าปวงญา-
 วิสัชนาเป็นกลวิธีการสอนธรรมะของพระพุทธเจ้าและพุทธสาวก ในแง่ที่เป็นกลวิธีโน้มน้าวใจผู้ที่มี
 ความเชื่อต่างไปให้เข้าใจพุทธศาสนา ปวงญา-วิสัชนาเป็นกระบวนการที่สามารถโน้มน้าวให้ผู้ไม่เชื่อ
 ได้กลายเป็นศิษย์เพราะว่าได้ประจักษ์ถึงเหตุผลและัจธรรม ความรู้ความเข้าใจอันเกิดจากการถาม
 ตอบปัญหานี้ จึงเป็นการกำจัดทิฐิมานะของคนต่างลัทธิให้ยอมรับนับถือพุทธศาสนาด้วยศรัทธา
 พระพุทธองค์และพุทธสาวกได้ใช้ปวงญา-วิสัชนาเป็นกลวิธีในการสอนเพื่ออธิบายแก้ไขความ
 เข้าใจผิด นำเสนอ ขยายความ และให้ความรู้พุทธธรรมด้วยเหตุด้วยผล ในบริบททางสังคมและ
 วัฒนธรรมที่มีความเชื่อหลากหลาย การประกาศศาสนาโดยการโต้แย้งกับความเชื่อที่มีอยู่เดิมนั้น
 ไม่ใช่สิ่งง่าย เพราะความเชื่อเดิมได้ฝังรากลึกกลงไปในจิตใจและศรัทธาของปวงชนแล้ว แต่พระพุทธ
 องค์และพุทธสาวกก็สามารถที่จะสถาปนาพุทธศาสนาได้ด้วยหลักพุทธธรรมอันเป็นสัจจะแท้จริง
 ด้วยวิธีปวงญา-วิสัชนาที่ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสาระคำสอนอย่างชัดเจนถูกต้อง จนไม่อาจ
 แย้งได้อันเกิดจากปวงญา-วิสัชนานี้เองทำให้พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีความสำคัญในสังคมพุทธกาล
 และสืบเนื่องเรื่อยมาไม่ขาดสาย

ในแง่หนึ่งปวงญา-วิสัชนายังเป็นกลวิธีรักษาและสืบทอดพระพุทธศาสนา เห็นได้อย่าง
 ชัดเจนในกรณีของการสังคายนารวบรวมนและจัดหมวดหมู่พุทธธรรม ปวงญา-วิสัชนาเป็นกลวิธีที่ช่วย
 ในการชำระตรวจสอบ และทรงจำพระธรรมวินัยในวัฒนธรรมมุขปาฐะด้วยการกำหนดเป็นหัวข้อ
 คำถามหรือประเด็นปัญหา เพื่อการทรงจำ รักษาและสืบทอดพระพุทธศาสนา เพราะในกระบวนการ
 ปวงญา-วิสัชนานี้มีการเล่นคำ การซ้ำโครงสร้างประโยค ที่เอื้อประโยชน์ต่อการสวดท่องจดจำ

ดังนั้นผู้วิจัยจึงเห็นว่าในบริบทของสังคมพุทธศาสนายุคต้น ปวงญา-วิสัชนาเป็นเครื่องมือ
 เพื่อการประกาศและสถาปนาพุทธศาสนา และใช้ในการเผยแพร่ โน้มน้าว สั่งสอน และทรงจำพระ
 ธรรมวินัย ซึ่งก็มีความสำคัญเพื่อการรักษาและสืบทอดพุทธศาสนา

ความสืบเนื่องของปวงญา-วิสัชนายังมีมาตลอดระยะเวลาของการสร้างวรรณคดีพุทธศาสนา
 หลังพระไตรปิฎก กล่าวคือในคัมภีร์ประเภทอรรถกถา และปกรณ์พิเศษทั้งหลาย ต่างก็ใช้ปวงญา-
 วิสัชนาเป็นกลวิธีในการดำเนินเรื่องเพื่อนำเสนอสาระธรรม ทำให้พุทธธรรมทั้งหลายกระจ่างชัด
 ถูกต้อง ความสำคัญในบริบทนี้จึงมิใช่เพื่อการประกาศพระศาสนา แต่เป็นไปเพื่อการชำระ
 ตรวจสอบและทำให้พุทธธรรมกระจ่างชัดเป็นสำคัญ

ปวงญา-วิสัชนาเป็นกลวิธีสื่อสารธรรมที่สืบเนื่องมาจนถึงในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา ซึ่งมี
 อยู่หลายประเภท ผู้วิจัยได้เลือกสรรวรรณคดีไทยพุทธศาสนาตามกลุ่มเพื่อนำมาเป็นกรณีศึกษาใน
 งานวิจัยนี้ คือ วรรณคดีชาดกและพุทธประวัติ วรรณคดีสารธรรม และวรรณคดีพระราชปวงญา จะ
 เห็นว่าลักษณะและธรรมชาติของงานแต่ละประเภทนี้จะแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด แต่กลับพบว่า
 ปวงญา-วิสัชนาได้มีความสำคัญในฐานะเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสื่อสารธรรมในวรรณคดี

ไทยพุทธศาสนาทั้งสามกลุ่ม ปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีที่สามารถสื่อสารแนวคิดของวรรณคดีแต่ละประเภทได้อย่างกระจ่างชัด

ปุจฉา-วิสัชนาในวรรณคดีชาคคและพุทธประวัติ ได้ทำหน้าที่นำเสนอแนวคิดสำคัญของชาคค คือแนวคิดเรื่องปัญญาบารมีและแนวคิดเรื่องกรรมวิบาก ปุจฉา-วิสัชนาเป็นเหตุการณ์สำคัญของเรื่องเพื่อให้พระโพธิสัตว์ได้แสดงบทบาททวิศนาแก้ไขปัญหาธรรมภายใต้สถานการณ์ในการเอาตัวรอดหรือช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ ประกาศความมีปัญญาและเพื่อสอนธรรม ปุจฉา-วิสัชนาจึงช่วยทำให้บทบาททางปัญญาของพระโพธิสัตว์เด่นชัดยิ่งขึ้น ทั้งยังสื่อให้เห็นถึงคุณประโยชน์ของการมีปัญญาและโทษของการขาดไร้ปัญญาจากความไม่รู้ของตัวละครอื่น ในวรรณคดีชาคคและพุทธประวัติ ผู้เรียบเรียงมักแทรกคำปุจฉา-วิสัชนาเข้ามา ด้วยการสร้างประเด็นคำถามขึ้นแล้ววิสัชนาตอบคำถามนั่นเอง ซึ่งส่วนใหญ่จะปุจฉา-วิสัชนาอธิบายในเชิงการให้เหตุผล หรือสาเหตุที่ตัวละครต้องประสบเคราะห์กรรมว่าเป็นเหตุจากผลกรรมที่เคยทำมาก่อนหน้า เป็นการนำเสนอสาระธรรมเรื่องกรรมวิบากอย่างชัดเจนตรงไปตรงมา สอดคล้องกับแนวคิดของวรรณคดีชาคคและพุทธประวัติ ลักษณะปุจฉา-วิสัชนาเพื่อเสนอแนวคิดในชาคคและพุทธประวัตินี้เป็นการสืบเนื่องการนำเสนอแนวคิดจากอรรถกถาชาคคและวรรณคดีอื่น ๆ ที่ได้มุ่งสอนธรรมอย่างตรงไปตรงมา เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจน แม้ว่าชาคคที่แต่งในประเทศไทยจะมีลักษณะเด่นอยู่ที่การสร้างเรื่องให้มีลักษณะเป็นนิทานที่เน้นอารมณ์ความตื่นเต้นด้วยการพลัดพรากหรือการผจญภัยอย่างมากมาบ้างก็ตาม แต่สาระสำคัญในเชิงคำสอนทางศาสนาเป็นสิ่งที่ยังปรากฏด้วยเสมอ ด้วยการปุจฉา-วิสัชนาที่พยายามให้ความรู้และอธิบายปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับตัวละครหรือพระโพธิสัตว์หรือพระพุทธองค์ ปุจฉา-วิสัชนาในวรรณคดีไทยพุทธศาสนาประเภทชาคคและพุทธประวัติจึงทำหน้าที่ในการเสนอแนวคิดเรื่องกรรมวิบากและปัญญาบารมีได้อย่างชัดเจน

ปุจฉา-วิสัชนาในวรรณคดีสาระธรรม ซึ่งเป็นวรรณคดีที่มุ่งสื่อสารพุทธธรรมโดยไม่มีโครงเรื่องนี้ เป็นลักษณะของการนำเสนอสาระธรรมที่ไม่ได้สอนธรรมอย่างตรงไปตรงมา แต่สื่อสารธรรมโดยสร้างปุจฉาที่เป็นปริศนาธรรมเพื่อกระตุ้นให้เกิดการขบคิดตีความ ปุจฉา-วิสัชนาในวรรณคดีประเภทนี้จึงเป็นกลวิธีที่มีจุดมุ่งหมายสำคัญให้ผู้อ่านได้มีส่วนร่วมในการตีความปริศนาธรรม วิสัชนาปริศนาธรรมจะเชื่อมโยงปริศนาธรรมซึ่งสร้างจากภาพพจน์ สัญลักษณ์ และสภาวะธรรมชาติกับหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาที่ลึกซึ้ง เป็นการสร้างความฉงนสงสัยอย่างรุนแรงและไขความกระจ่างคลี่คลายความสงสัยนั้น กระบวนการนี้เป็นการทำทาบและกระตุ้นการคิดได้อย่างดี นอกจากนี้ปุจฉา-วิสัชนาในวรรณคดีสาระธรรมยังมีปุจฉาโดยยกเอาข้อความสั้น ๆ ขึ้นตั้งเป็นแนวทางเพื่อให้เกิดการวิสัชนาอธิบายขยายความพุทธธรรมให้ละเอียดลึกซึ้งยิ่ง ๆ ขึ้นไป ปุจฉา-วิสัชนาในวรรณคดีสาระธรรมจึงมีลักษณะเป็นปริศนาธรรม เมื่อพิจารณาจากตัวปุจฉาแล้วจะไม่สามารถทราบได้ว่าต้องการจะสื่อสารธรรมเรื่องใด แต่ส่วนวิสัชนานั้นจะเป็นการตีความและอธิบายให้รายละเอียดเพื่อสอนธรรม ลักษณะนี้ก็เป็นความสืบเนื่องจากวรรณคดีพุทธ

ศาสนาในยุคต้น พระพุทธองค์เองบ่อยครั้งเมื่อต้องการจะสอนธรรมก็มักจะทรงใช้ปริศนาธรรม เพื่อให้พระภิกษุได้ขบคิดตีความปริศนานั้น พระพุทธองค์เองก็คงเห็นความสำคัญของปริศนาธรรม จึงปรากฏปริศนาธรรมที่พระองค์ใช้เป็นเครื่องมือในการสอนมากมาย ผู้วิจัยเชื่อว่าปริศนาธรรมเป็น หนทางหนึ่งในการฝึกฝนพัฒนาปัญญา ซึ่งต่างกับการสอนธรรมโดยตรงที่ฝ่ายหนึ่งเป็นผู้รับคำสอน เท่านั้น แต่ปริศนาธรรมได้เปิดโอกาสให้มีการคิดก่อนที่จะอธิบาย การที่เกิดความฉงนสงสัยนี้เอง น่าจะเป็นการเร้าให้ใคร่รู้คำตอบ หากตอบคำถามนั้นไม่ได้ ในขณะที่เดียวกันหากตอบปริศนานั้น ได้ก็เป็นการตรวจสอบความรู้ของตนเองทางหนึ่ง ปริศนาธรรมในวรรณคดีสาระธรรมจึงไม่ใช่การ สื่อสารผ่านตัวบทเพื่อการอ่านเท่านั้น แต่เป็นการให้ผู้อ่านผู้ศึกษาได้เข้ามามีส่วนร่วมในการคิด วิเคราะห์คำตอบด้วย จึงเป็นวรรณคดีที่เป็นคู่มือหรือแบบฝึกหัดเพื่อพัฒนาความคิดด้วยทางหนึ่ง

ปจฺฉา-วิสัยนาในวรรณคดีพระราชปจฺฉาเกิดขึ้นจากความใส่พระทัยของพระมหากษัตริย์ใน การพระศาสนา พระราชปจฺฉาเกิดจากความรู้ทางพุทธศาสนาที่พระมหากษัตริย์ทรงมีอย่างเต็มเปี่ยม ในแง่หนึ่งผู้อ่านจะได้รับความรู้ทางพุทธศาสนาตั้งแต่ในส่วนของปจฺฉา เพราะพระองค์จะวิเคราะห์ ปัญหาและอธิบายความรู้ที่ทรงมีอยู่ แต่ทรงพิจารณาเห็นสิ่งที่ยังคลุมเครือไม่กระจ่าง ทรงให้คณะ สงฆ์ถวายวิสัชนาอย่างแจ่มแจ้งเพื่อทำความเข้าใจนั้นให้หมดไป วิสัยนาของพระสงฆ์จะอ้างอิง หลักฐานคัมภีร์ทางพุทธศาสนามากมายเพื่อยืนยันสนับสนุนความคิด พระราชปจฺฉาจึงเป็นวรรณคดี เรื่องสำคัญที่สะท้อนให้เห็นมิติของปจฺฉา-วิสัยนาในฐานะกลวิธีการชำระพุทธธรรมให้กระจ่างแจ้ง อีกทั้งยังเป็นการตรวจสอบความรู้ของพระสงฆ์ เป็นอุบายให้พระสงฆ์ได้หมั่นศึกษาพระธรรมวินัย เพื่อดำรงและสืบทอดพุทธศาสนา พระราชปจฺฉาไม่ได้ปรากฏในวัฒนธรรมไทยเท่านั้น แต่ปรากฏ อยู่ตั้งแต่ยุคพุทธกาลที่พระมหากษัตริย์ได้เป็นผู้ถามคำถามกับพระพุทธเจ้าและพระสาวก เช่น พระ เจ้าพิมพิสาร พระเจ้าอชาตศัตรู พระเจ้าปเสนทิโกศล เป็นต้น รวมทั้งในสมัยต่อมา พระเจ้าโสภณ มหาราช พระเจ้ามิลินท์ พระมหากษัตริย์ในฐานะผู้ปกครองเหล่านี้ ต่างหันมานับถือพุทธศาสนา และทำหน้าที่เป็นผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนา ทำให้เห็นความสืบเนื่องในแง่หน้าที่และความสัมพันธ์ ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพระสงฆ์ที่เอื้อเพื่อต่อกัน พระมหากษัตริย์เองนอกจากความใส่พระทัย ทางพุทธศาสนาเป็นการส่วนพระองค์แล้ว พระองค์ยังเล็งเห็นความสำคัญของพุทธศาสนาในแง่ที่เป็น เครื่องมือยึดเหนี่ยวจิตใจประชาชนของพระองค์ พระองค์จึงมีหน้าที่ในการชำระตรวจสอบพระ ธรรมวินัยที่อาจคลุมเครือให้หมดจด เพื่อดำรงพุทธศาสนาในสังคมต่อไป ผู้วิจัยจึงเห็นว่าพระราช ปจฺฉามีความสำคัญอย่างยิ่งทั้งในแง่บริบททางประวัติศาสตร์และสังคม และในแง่ที่เป็นวรรณคดี เพื่อการศึกษาพุทธศาสนา

ปจฺฉา-วิสัยนาได้ทำหน้าที่เป็นกลวิธีในการสื่อสารธรรมในวรรณคดีพุทธศาสนาตั้งแต่ สมัยพุทธกาลสืบเนื่องเรื่องมาถึงในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา แม้ว่าบริบททางสังคมและ ระยะเวลาจะต่างกัน แต่ปจฺฉา-วิสัยนาก็ยังคงอยู่เป็นขนบวรรณศิลป์ในการสื่อสารธรรม ความ

สืบเนื่องนี้เองที่สะท้อนให้เห็นความสำคัญของกลวิธีนี้ได้อย่างเด่นชัดว่าสามารถสร้างปัญญาความรู้ความเข้าใจพุทธธรรมได้อย่างชัดเจน

3. ความสำคัญของปจฺจนา-วิสัยนาในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา

จากบทวิเคราะห์ที่ผ่านมาเน้นย้ำแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าปจฺจนา-วิสัยนาเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสื่อสารธรรมเพื่อสร้างปัญญาได้อย่างชัดเจน คำถามสำคัญของการวิจัยอยู่ที่ว่าปจฺจนา-วิสัยนานำไปสู่การสร้างปัญญาความรู้ได้อย่างไร ผู้วิจัยสรุปได้ว่า

1) เมื่อพิจารณากลไกหรือวิธีสร้างปจฺจนา-วิสัยนาแล้วจะเห็นว่าเกิดขึ้นอย่างประณีต มีเอกภาพ กล่าวคือ ความประณีตเกิดจากการใช้ภาษาและการเรียบเรียงปัญหาธรรมอย่างมีระบบระเบียบเพื่อนำไปสู่ผลคือความเข้าใจ แต่ละปจฺจนา-วิสัยนาสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อสื่อสารธรรม มุ่งให้ความกระจ่างชัดเป็นสำคัญ ลักษณะปจฺจนา-วิสัยนาที่ผู้วิจัยได้วิเคราะห์นั้นแสดงให้เห็นความตั้งใจของผู้แต่งที่ต้องการใช้กลวิธีนี้เพื่อสื่อสารธรรม เช่น ปจฺจนา-วิสัยนาที่เป็นภาพพจน์ เรียบเรียงโดยใช้ภาพพจน์สร้างเป็นปจฺจนาในลักษณะเป็นปริศนาธรรม และวิสัยนาปริศนาธรรมนั้นให้กระจ่างด้วยการอรรถาธิบายตีความภาพพจน์หรือสภาวะธรรมชาติเหล่านั้น ปจฺจนา-วิสัยนาที่เป็นภาพพจน์เป็นการเรียบเรียงเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจในพุทธธรรมด้วยการให้ความเข้าใจจากสิ่งที่รู้และมีประสบการณ์นำไปสู่ความเข้าใจพุทธธรรมที่ละเอียดลึกซึ้ง หรือสื่อสารจากรูปธรรมสู่นามธรรม การเรียบเรียงอย่างประณีตเช่นนี้เองที่นำไปสู่ความเข้าใจได้ เพราะรูปธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์รับรู้และสามารถสร้างมโนภาพได้ เป็นข้อมูลสำคัญที่นำไปสู่การเทียบเคียงกับพุทธธรรมที่เป็นสังขนามธรรม ปจฺจนา-วิสัยนายังเรียบเรียงในลักษณะที่เป็นชุดคำถามเพื่อสื่อสารธรรมให้เห็นว่าพุทธธรรมมีมิติที่หลากหลาย พุทธธรรมครอบคลุมธรรมชาติทุกสิ่งในโลก และมีคุณวิเศษมากมาย ในทางตรงกันข้ามเป็นความพยายามอธิบายพุทธธรรมด้วยสมมติทางโลก สิ่งสมมติทั้งหลายที่ปรากฏในชุดคำถามนั้นเป็นสิ่งที่นำไปสู่ความเข้าใจสังขนามธรรมได้ ปจฺจนา-วิสัยนาที่เป็นชุดคำถามยังทำให้ข้อความมีความโดดเด่น และเป็นการกำหนดโครงเรื่องให้ดำเนินไปโดยการวิสัยนาปัญหาตามลำดับ มุ่งสื่อสารธรรมอย่างเป็นลำดับ ทั้งเป็นลำดับจากง่ายไปยาก หรือลำดับตามจำนวนข้อธรรม การเรียบเรียงอย่างมีลำดับช่วยในการสร้างความเข้าใจพุทธธรรมอย่างค่อยเป็นค่อยไป ไม่สับสน นอกจากนี้การเรียบเรียงปจฺจนา-วิสัยนาให้มีลักษณะเป็นความแย้ง โดยกำหนดให้คำถามมีลักษณะที่ขัดแย้งกับประสบการณ์การรับรู้ของมนุษย์ เพื่อสร้างความฉงนสงสัย หรือเป็นปัญหาที่ยังคลุมเครือ ชับซ้อนยากจะแก้ไข เป็นการเรียบเรียงเพื่อนำไปสู่การไขปัญหาให้ความกระจ่างจนหมดข้อสงสัย การปจฺจนา-วิสัยนาในวรรณคดีไทยพุทธศาสนาเป็นการเรียบเรียงโดยมุ่งอรรถาธิบายให้เหตุให้ผลต่อ

ประเด็นปัญหาเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เป็นการให้เหตุผลของการกระทำ หรือผลที่ได้รับจากการกระทำ สอดคล้องกับหลักพุทธศาสนาที่เป็นศาสนาแห่งเหตุผล

ความประณีตมีเอกภาพของการเรียบเรียงปจฺฉา-วิชันนาในวรรณคดีไทยพุทธศาสนานี้ ผู้วิจัยเห็นว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างความรู้ความเข้าใจพุทธธรรม เพราะการเรียบเรียงอย่างประณีตจะนำไปให้เกิดผลสำเร็จคือความเข้าใจ เพราะเกิดการพัฒนาความคิดความเข้าใจอย่างค่อยเป็นค่อยไป ไม่สับสน และเป็นกลวิธีที่สร้างความท้าทาย และเร่งเร้าให้เกิดการขบคิดตีความ แล้วจึงไขความกระจ่างอธิบายปัญหาธรรมให้แจ่มชัด แม้ว่าจะเป็นการสร้างความสงสัยก่อน แต่การสงสัยนั่นเองเป็นสิ่งที่นำไปสู่การขบคิด วิชันนาช่วยให้ความสงสัยนั้นหมดไป เกิดเป็นความปิติจาก ความกระจ่างชัด ความรู้ที่ได้จึงเป็นความรู้ที่ติดตรึงอยู่ในใจ เป็นความรู้ที่ถูกต้องแม่นยำตรง

2) ความสำคัญประการที่สองของปจฺฉา-วิชันนาในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องจากการเรียบเรียงปจฺฉาอย่างประณีต มีเอกภาพเพื่อสื่อสารธรรม คือปจฺฉา-วิชันนาได้ทำหน้าที่เป็นกลวิธีสร้างความเข้าใจ นำไปสู่ปัญญาความรู้ในพุทธธรรม อันเป็นเป้าหมายสำคัญของวรรณคดีพุทธศาสนา แม้ว่าโดยเนื้อหาจะเป็นหลักธรรมคำสอนเกี่ยวกับพุทธศาสนาอยู่แล้ว แต่ปจฺฉา-วิชันนาในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์ ได้มีบทบาทในแง่ที่เป็นกลวิธีที่ช่วยนำไปสู่ความเข้าใจพุทธธรรมที่กระจ่างชัดมากขึ้น ผู้วิจัยเห็นว่าปจฺฉา-วิชันนาเป็นเครื่องมือบริหารฝึกหัดการคิดอย่างเป็นระบบ และเป็นกลวิธีที่ทำให้ผู้อ่านได้เข้าไปมีส่วนร่วมในตัวตน ทั้งอาจในฐานะผู้ตั้งปัญหาและอาจเป็นผู้ตอบปัญหาด้วย ผู้อ่านจึงมิใช่เป็นเพียงผู้สังเกตการณ์จากการอ่านเท่านั้น แต่ได้ฝึกหัดการขบคิดตีความ ปจฺฉา-วิชันนาจึงเป็นกลวิธีที่นำไปสู่ความเข้าใจ ด้วยการสร้างปัญญาความรู้ทางพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ เพื่อการพัฒนาปัญญาความรู้ให้เกิดขึ้นได้ กล่าวคือ ปจฺฉา-วิชันนาเป็นกลวิธีที่กำหนดขอบเขตของพุทธธรรมที่จะสื่อสารไว้อย่างชัดเจน ทำให้ความคิดไม่สับสน เพราะมีกรอบคิดที่แน่นอน การตั้งประเด็นปัญหาในเรื่องใดเรื่องหนึ่งทำให้จิตใจจดจ่ออยู่กับเรื่องนั้น ทั้งการกำหนดขอบเขตประเด็นปัญหายังเป็นแนวทางวิชันนาอธิบายด้วย การกำหนดขอบเขตประเด็นปัญหาจึงเป็นทางนำไปสู่ความรู้ความเข้าใจพุทธธรรมที่กระจ่างชัดได้ ปจฺฉา-วิชันนาเป็นกลวิธีให้ความกระจ่าง เพราะปจฺฉาคือการตั้งประเด็นปัญหาธรรมหรือปริศนาธรรมเพื่อให้เกิดการวิชันนาไขความกระจ่าง ทุกปัญหาจะได้รับการแก้ไขให้สิ้นสงสัย ปจฺฉา-วิชันนาจึงเป็นการชำระสะสางความคลุมเครือไม่แน่ชัดทั้งหลายให้หมดสิ้นไป ปจฺฉา-วิชันนาเป็นกลวิธีให้ความรู้ ให้เหตุผลที่นำไปของเรื่องหรือปัญหาธรรมในลักษณะการอธิบายขยายความความรู้ให้กระจ่างออกไป การแทรกปจฺฉา-วิชันนาเข้ามาในเรื่องเล่าก็เพื่ออธิบายความหมายของพุทธธรรม เหตุผลของเรื่องราวหรือปรากฏการณ์ทางศาสนา เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่แจ่มชัดในพุทธธรรมหรือเรื่องราวเหล่านั้น ปจฺฉา-วิชันนาเป็นกลวิธีพัฒนาความคิด จากการเรียบเรียงอย่างมีเอกภาพ มีลำดับของการสื่อสารธรรม เป็นวิธีการที่ช่วยสร้างความรู้อย่างค่อยเป็นค่อยไป ปัญหาแต่ละข้อจะได้รับการชำระสะสาง

ให้กระจ่างก่อนที่จะเชื่อมโยงไปสู่ปัญหาอื่น ๆ ทั้งยังเป็นกระบวนการสอนอย่างมีลำดับจากง่ายไปยาก จากพื้นฐานไปสู่ขั้นที่สูงขึ้น ซึ่งช่วยในกระบวนการพัฒนาความคิดให้มีความชัดเจนแม่นยำตรงในแต่ละปัญหา นอกจากนี้ปวงลา-วิศชนายังเป็นกลวิธีกำจัดทิวมนะหรือความหลงผิดให้หมดไปได้อย่างสิ้นเชิง จากการให้ความเข้าใจไปสู่ปัญญาความรู้ ความชัดเจนด้วยเหตุผลและคำอธิบายที่ถูกต้องนั้นเป็นสิ่งที่ทำให้ความเข้าใจผิดหมดไปได้ ปวงลา-วิศชนาจึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการนำไปสู่ความเข้าใจเพื่อสร้างความรู้ ก่อให้เกิดศรัทธาและปัญญาในที่สุด ศรัทธาและปัญญาเกิดขึ้นได้จากกระบวนการปวงลา-วิศชนาที่เป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์เพื่อสื่อสารธรรมให้เกิดความรู้ความเข้าใจพุทธธรรมอย่างกระจ่างชัด ผู้วิจัยจึงเห็นว่าปวงลา-วิศชนาได้ทำหน้าที่สำคัญในวรรณคดีไทยพุทธศาสนาในแง่เครื่องมือเพื่อสร้างปัญญาความรู้

3) นอกจากมิติทางวรรณคดีแล้ว ผู้วิจัยพบว่าปวงลา-วิศชนาเป็นกลวิธีที่แพร่หลายอยู่ในวัฒนธรรมไทยที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาหลายประการ ทั้งการมีพระราชปวงลาของพระมหากษัตริย์ต่อพระสงฆ์ ซึ่งปรากฏอย่างต่อเนื่องในสายธารวัฒนธรรมไทย สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพระสงฆ์และสังคมไทย ในแง่ที่เป็นพระราชภารกิจหนึ่งเพื่อตรวจสอบพระสงฆ์ ชำระและสืบทอดพระธรรมคำสอนให้ดำรงอยู่อย่างถูกต้องมั่นคง ปวงลา-วิศชนายังปรากฏความสำคัญในวัฒนธรรมการเทศน์ เป็นวิเทศนาสอนธรรมที่ต่างไปจากการเทศนาด้วยพระสงฆ์รูปเดียว เป็นการสื่อสารผ่านการสนทนาปวงลา-วิศชนาได้ตอบกันในประเด็นเกี่ยวกับพุทธธรรม การสื่อสารธรรมด้วยปวงลา-วิศชนายังสำคัญในวัฒนธรรมพื้นบ้าน เช่นการโต้ตอบพุทธธรรมผ่านเพลงปฏิพากย์ ซึ่งโดยธรรมชาติแล้วเป็นการละเล่นที่มุ่งไปในทางสนุกสนาน การเกี่ยวพาราตี ซึ่งไหวชิงพริบกันในเชิงปฏิภาณกวี การเล่นปริศนาคำทาย และผญาภาษิต ต่างก็อาศัยกลวิธีปวงลา-วิศชนาในการละเล่น ได้ตอบกันด้วยปัญหาธรรมได้อย่างกลมกลืน วัฒนธรรมพื้นบ้านเหล่านี้มุ่งสอนพุทธธรรมผ่านความบันเทิง ปวงลา-วิศชนาจึงเป็นกลวิธีที่สามารถเข้าถึงกลุ่มคนได้อย่างกว้างขวาง นอกจากนี้ในการศึกษาพุทธศาสนาในสมัยต่อมาจนกระทั่งปัจจุบัน ยังพบว่าการสร้างตัวบทเพื่อใช้ในการเรียนการสอนทั้งของภิกษุและของฆราวาส ยังคงรักษาขนบการสื่อสารธรรมด้วยปวงลา-วิศชนาอย่างไม่เปลี่ยนแปลง

ผลการวิจัยสะท้อนให้เห็น บทบาทหน้าที่ และความสำคัญของปวงลา-วิศชนาได้อย่างเด่นชัด กล่าวคือ ปวงลา-วิศชนาเป็นกลวิธีสื่อสารธรรมที่ปรากฏอยู่ในวัฒนธรรมไทยในทุกมิติ ไม่ใช่เพียงแต่การสื่อสารธรรมในตัวบทวรรณคดีเท่านั้น แต่ยังปรากฏอย่างโดดเด่นสำคัญในบริบทวัฒนธรรม ปวงลา-วิศชนามีบทบาท หน้าที่ และความสำคัญเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนไทย ทั้งในแง่การศึกษา วัฒนธรรม การละเล่น มีความแพร่หลายและเข้าทุกกลุ่มคนในสังคมไทย ซึ่งเป็นสังคมพุทธศาสนา ความหลากหลายครอบคลุมมิติทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนไทยนี้ เป็นความโดดเด่นสำคัญของปวงลา-วิศชนาในสังคมไทย

การวิจัยนี้ได้ตอบสมมติฐานว่า ปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสร้างปัญญาความรู้ในพุทธธรรมในวรรณคดีไทยพุทธศาสนาได้อย่างชัดเจน ผู้วิจัยได้พิสูจน์ให้เห็นจากบทวิเคราะห์ทั้งหมด โดยแสดงให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของกลวิธีปุจฉา-วิสัชนาทั้งในแง่พัฒนาการและความสืบเนื่องของการใช้ปุจฉา-วิสัชนาดั้งแต่สมัยพุทธกาลจนกระทั่งปัจจุบัน แม้ว่าจะมีบริบททางสังคมและระยะเวลาที่ต่างกัน แต่ยังพบว่าปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีที่มีความสำคัญในสังคมพุทธศาสนา เป็นขนบวรรณศิลป์ของการสื่อสารธรรมที่ผ่านการพิสูจน์ทั้งด้วยระยะเวลาและคุณค่าของงานที่ปรากฏอย่างเด่นชัด

งานวิจัยนี้ได้เริ่มต้นตั้งคำถามว่าปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์อย่างไร ซึ่งได้คำตอบว่าปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สร้างวรรณศิลป์คือความประณีต มีเอกภาพในการสื่อสารพุทธธรรม โดยมีจุดมุ่งหมายในการให้ความรู้พุทธธรรมอย่างชัดเจน และวรรณศิลป์นั่นเองที่เป็นพาหะหรือเครื่องมือนำให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจความรู้พุทธธรรมอย่างเป็นระบบ ถูกต้อง กระจ่างแจ้ง อันเป็นเป้าหมายสำคัญของวรรณคดีพุทธศาสนา รวมทั้งลักษณะเด่นของปุจฉา-วิสัชนาในสังคมไทย ที่มีบทบาทในวิถีชีวิตของคนไทยในมิติที่หลากหลาย ปุจฉา-วิสัชนาจึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสร้างปัญญาความรู้ที่สำคัญอย่างยิ่งในสังคมและวัฒนธรรมไทย

ข้อเสนอแนะ

ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาปุจฉา-วิสัชนาในฐานะที่เป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา โดยเน้นวิเคราะห์ *กลวิธี* เป็นสำคัญ และมองในฐานะที่เป็นโครงสร้างหลักซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบทางวรรณศิลป์หลายอย่าง เช่น ภาพพจน์ สัญลักษณ์ และปฏิทรรศน์ เป็นต้น องค์ประกอบทางวรรณศิลป์เหล่านี้ยังต้องการการศึกษาที่มากขึ้นในแง่ลึกในแง่ที่เป็นเครื่องมือสำคัญในการสื่อสารพุทธธรรมในวัฒนธรรมไทย

วรรณคดีไทยพุทธศาสนามีพัฒนาการสืบเนื่องมาจากวรรณคดีพุทธศาสนายุคต้น ไม่ว่าจะเป็นพระไตรปิฎก อรรถกถา และปกรณ์พิเศษ ผู้วิจัยเห็นว่าควรมีการศึกษาในเชิงเปรียบเทียบลักษณะปุจฉา-วิสัชนาในวรรณคดีพุทธศาสนาเหล่านี้กับวรรณคดีพุทธศาสนาไทย ในแง่การใช้สถานการณ์ ซึ่งอาจพบว่ามีเหมือนหรือแตกต่างกัน อันจะทำให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับพัฒนาการของกลวิธีปุจฉา-วิสัชนาในวัฒนธรรมพุทธศาสนาได้อย่างชัดเจน

ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาปุจฉา-วิสัชนาในวรรณคดีแต่ละประเภทเพื่อให้ได้ภาพรวมและแนวคิดหลักของปุจฉา-วิสัชนาในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา ผู้วิจัยเห็นว่าเราอาจจะศึกษาปุจฉา-วิสัชนาของพระเถระสำคัญที่ปรากฏการสอนธรรมโดยใช้ปุจฉา-วิสัชนา เช่น พระราชนิโรธรังสี คัมภีรปัญญาวิศิษฎ์ (หลวงปู่เทสก์ เทสรังสี) , พระโพธิญาณเถระ (หลวงพ่อบุชา สุภทฺโท) หรือท่านพุทธทาสภิกขุที่สอนธรรมด้วยปริศนาธรรมทั้งถ้อยคำและภาพปริศนา รวมทั้งการถามตอบปัญหาธรรมในปัจจุบัน

การวิจัยในแง่กลวิธีทางวรรณศิลป์กับการสื่อสารพุทธธรรมเป็นประเด็นสำคัญที่จำเป็นต้องมีการศึกษาในแง่มุมต่าง ๆ ที่หลากหลายออกไป เป็นกิจสำคัญของพุทธศาสนิกชนเพื่อรักษาและสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ในสายธารวัฒนธรรมไทยอันมีพุทธศาสนาเป็นหัวใจสำคัญ